

KERIMA FILAN
(Sarajevo)

PJESMA NA TURSKOM MUSTAFA-BEGA ATLAGIĆA
O IBRAHIM-BEGOVOJ ODBRANI
LIVANJSKE TVRĐAVE POČETKOM 18. STOLJEĆA

U želji da odaberem prikladnu temu za članak koji će biti doličan u broju *Priloga za orijentalnu filologiju* posvećenom profesoru dr. Fehimu Nametku, nametnulo mi se ime bosanskog pjesnika iz prve polovine 18. stoljeća Mustafa-bega Atlagića i poezija koju je on spjevao na osmanskoturkom jeziku. Dobro je poznato koliko svoga naučnog rada slavjenik posvećuje kulturnoj baštini Bošnjaka. No ne znam koliko je javnosti poznato da on o toj baštini i brine. Tako je prije više godina meni ustupio fotokopiju tri pjesme Mustafa-bega Atlagića – a to su jedine nama poznate pjesme ovoga pjesnika – s prijedlogom da se pozabavim njima. U ovome se prilogu bavim jednom od tih Atlagićevih pjesama i ovim povodom izražavam zahvalnost profesoru Nametku što me je podsticao da radim na bosanskohercegovačkoj kulturnoj baštini.

UVOD

U jednoj *medžmui* (rukopisnoj zbirci tekstova) manjega obima koja se nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu zapisane su tri pjesme koje je na osmanskoturkom jeziku sastavio Mustafa-beg Atlagić. *Medžmua* je u inventarnu knjigu Gazi Husrev-begove biblioteke bila uvedena pod privremenim brojem PR-1457, vjerovatno onda kad je prispjela u biblioteku.¹ U vrijeme kad sam radila na ovome prilogu moje zanimanje za ovu *medžmuu*, koja do tada još nije bila obrađena, bilo je povod da ona dobije redni broj – on je

¹ U svojim sam bilješkama koje se odnose na ovaj rukopis našla jednu da je “dotični rukopis nedavno otkupljen u ovu biblioteku”. Ovaj sam podatak mogla saznati od profesora dr. Fehima Nametka. Kao datum uvođenja ove rukopisne zbirke u inventarnu knjizicu je zabilježen 22. 04. 1983. Prema navodima kolega iz Gazi Husrev-begove biblioteke, rukopis je tada obradio Fejzulah-efendija Hadžibajrić.

sada 9792. Signaturu i kodikološki opis imat će u narednom svesku kataloga rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke pod navedenim rednim brojem. Pjesme Mustafa-bega Atlagića predstavljaju treći, četvrti i peti tekst u ovoj medžmui.² Najduža je pjesma *Müjde-nâme* sa 140 *bejtova* ili stihova. U njoj se opisuje pohod Topal Osman-paše na Bagdad 1146. (1733) godine. Druga je pjesma od 53 stiha u kojoj pjesnik hvali Ibrahim-bega, miralaja Klisa, i ona je predmet ovoga priloga. Treća pjesma od 92 stiha govori o Osmanskoj dinastiji, a spjevana je po uzoru na pjesme o vladarima, šahname. Prve dvije pjesme nalazile su se i u rukopisu Orijentalnog instituta u Sarajevu, kako sam svojevremeno zabilježila, u Muzaferijinoj medžmui.³ Nažalost, ovoga rukopisa u Institutu više nema, izgorio je kao i druga rukopisna djela u toj instituciji u ratnoj 1992. godini.

Pjesma o Ibrahim-begu hvali ovoga vojnog zapovjednika u povodu njegove pobjede nad "Hrvatima pobunjenicima" koji su namjeravali zauzeti livanjsku tvrđavu. Tako ona predstavlja izvor o jednom historijskom događaju koji se zbilo u jednom dijelu Bosne i Hercegovine prije nekoliko stoljeća. U isto vrijeme ova je pjesma zanimljiv književni spomenik u baštini Bošnjaka na orijentalnim jezicima, pa onda i u okviru cijele osmanske književnosti. Za našu je baštinu posebno zanimljivom čini to što je pjesnik nekoliko stihova ove pjesme ispjevao na našem jeziku. Stoga ovdje nastojim kritički objaviti njen tekst i proanalizirati jezik kojim je spjevana.

U transkripciji turskoga teksta nisam bila u prilici usvojiti neki od poznatih sistema, ali sam nastojala prenijeti oznake koje su relevantne za jezičku analizu. Tako sam upotrijebila sljedeće grafeme: â, î, û za duge vokale, ğ za arapski velarni, zvučni frikativ g, ğ za kâf-i farsî, q za ħ (arapski uvulo-velarni ploziv), ñ za kâf-i nûnî. Grafemom x označila sam arapski velarni frikativ h. Upotrijebila sam turske grafeme c za dž, ç za č i ş za š. Za staroosmansko zatvoreno /e/ zadržala sam grafem é, kako sam činila i u nekim ranijim rado-

² Njima prethode tekstovi: 1. Turski namjesnici u Bosni, 2. Tvrđava Kandija (ovdje su zabilježena imena *šehida* i količine potrošene municije i oružja u ovoj bitki). Iza treće Atlagićeve pjesme dolazi jedan tekst (6) kojemu je drugačijim rukopisom naknadno napisan naslov *Müsâlaha-ı Belgrad* (Beogradski mirovni sporazum) i posljednji (7) tekst u medžmui je bektašijska golbend-dova.

³ Muzaferijinu medžmuu potražila sam u *Katalogu rukopisa Orijentalnog instituta – lijepa književnost* (priredili Salih Trako i Lejla Gazić, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XX, Sarajevo 1997). Zabilježena je pod brojem 543 i njen je sadržaj predstavljen na stranama 325-327. Priređivači *Kataloga* su pokazali da su se dvije pjesme Atlagića (ovdje Atlibegovića, v. niže) Mustafa-bega nalazile na listovima 25b-29b što se, inače, ne može pročitati na fotokopiji koju posjedujem. Prema bilješci koja se nalazila u medžmui na listu 36a sa pečatom vlasnika, priređivači *Kataloga* su utvrdili da je prvi dio medžmue ispisivao za sebe derviš Ibrâhîm Muzaffarî-zâde iz Sarajeva 1159/1746. godine (325). Također su utvrdili da je drugi dio medžmue, u kojem su se nalazile Atlagićeve pjesme, kasnije ispisivan manje vještom rukom i naknadno dodat rukopisu (327). Tako ostaje nepoznato vrijeme kada je sačinjen taj prijepis.

vima.⁴ Kao što će se vidjeti iz analize, ovaj je fonem i u našem rukopisu različito bilježen (sa grafemom y i bez njega). Transkripciju sam sačinila prema rukopisu u Gazi Husrev-begovoj biblioteci zbog toga što se na kraju tog rukopisa nalazi bilješka 106 *misri*, što znači da pjesma sadrži 106 polustihova, odnosno 53 bejta koliko ih doista u tom rukopisu ima. U primjerku iz Orijentalnog instituta nema zapisa o broju *misri*, a ima ih ukupno 102, što čini 51 bejt.⁵ Tako sam rukopis iz Gazi Husrev-begove biblioteke označila sa R-1, a sva neslaganja koja sam u dvama rukopisima mogla utvrditi prokomentirala sam u napomenama označavajući rukopis iz Orijentalnog instituta sa R-2. Bejtove sam označila rednim brojem u vrhu svakoga.⁶

TRANSLITERACIJA PJESME⁷

Qasîde li'z-za'îm Mustafâ-beg e's-şehîr Atlîbeg-zâde⁸
Der-haqq İbrâhîm-beg mîr-alay-i⁹ Klis

Klis-i alaybeg-zad[e] paşa-yı 'âlî himmet-i merd-i dîn
Her sehun der-tâqatınca medhini demiş metîn¹⁰

⁴ Dana 02. 10. 2003. putem e-maila na konferenciju Turkoloji–Turkology Timur Kocaoğlu je poslao svoj rad o transkripciji starosoomanskog zatvorenog /e/ u historijskim turskim tekstovima, te zainteresirane čitaocce mogu uputiti na taj tekst pod naslovom “Tarihî Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında Kapalı ê/i Meselesi”. Prema navodima autora rad je objavljen u časopisu *Türk Kültürü* (2003) Sayı: 483-484 (Temmuz-Ağustos), s. 266-281, Ankara.

⁵ Priređivači *Kataloga rukopisa Orijentalnog instituta – lijepa književnost* također su zabilježili da pjesma ima 51 stih (327).

⁶ U prilogu ovome članku je faksimil obrađene pjesme, i to rukopis koji se čuvao u Orijentalnom institutu. Prilaganje faksimila oba rukopisa uvećalo bi broj stranica ovoga članka, te sam se odlučila za jedan, onaj koji je (koji se smatrao) u nepovrat izgubljen.

⁷ U R-1 je stih koji slijedi ispisan u dva polustiha tako da se doima kao prvi u pjesmi. Da je ubrojan u ukupan broj stihova pokazuje i zapis 106 *misri* na kraju pjesme, koliko ih ima uključujući i ovaj stih. Međutim, u R-2 je ovaj stih napisan na sredini u vrhu lista i doima se kao naslov pjesme, što se čini vjerovatnijim budući da se on ne rimuje sa ostalim stihovima. Tako ovaj nije ubrojan u ukupan broj stihova (51) u R-2. Ovo je jedan od razloga što se ne slaže broj stihova u dva rukopisa.

⁸ R-2: be-Atlîbeg-zâde

⁹ U R-1 je napisano *mîr-i alay* sa naznačenim grafemom y između imenica *mîr* i *alay*, dok u R-2 spomenuti grafem y nije naznačen.

¹⁰ U ovome i u narednom stihu dva se rukopisa ne slažu. U R-2 stih 2 glasi:

Klis-i alaybeg-zade paşa-yı 'âlî himmet-i merd-i dîn
Ya'nî İbrâhîm-beg şerîf 'aynû'l-yaqîn

i u prijevodu:

Potomak kliškog alajbega, veliki paša koji se za vjeru zalaže
To jest Ibrahim-beg koji, to se jasno vidi, spada među odabrane.

- Ol vüçûd-ı mükerremiñ şânına çün qıldum nigâh
Qaldı beste¹¹ lisânum oqudum “Allah mu’în”
İsti’ânet êdügüm¹² çün nutqa geldi mürğ-i dil
Nesne qalmaz çün ‘inâyet êde Rabbü’l-âlemîn*
5. *Ma-teqaddem cedd be-cedd pâk-nijâd engüşt-nümâ
Rûhlarına rahmetü-llâhi ‘aleyhim ecme’în
Hoş añulur [r]ûhları¹³ ez-ibtidâ tâ-intihâ
Zikr-i xayra hep sebebdür âl-i Sâlih-i xâlifîn
Bunu dêrdi kerr kerr yedi (?) zümre-i malçoçlıyân
Merhaba ey ibn-i Sâlih sad hezârân âferîn
Merhaba ey nesl-i tâhir merhaba xayrü’l-xalef
Cânumuzı zinde qılduñ saña ol[a]¹⁴ haqq-ı mu’în
Hem yüzüñ aq daxi berrâq ola seyfüñ ey oğul
Tîğ-i bürrânun sallasin qavm-i ibn-i dûzax-meksîn*
10. *San’at-i ecdâdınuñ¹⁵ ihyâsına se’â êt oğul
Kâruñuzdur bâbıñuzdur qatl-ı bel a’ dâ-yı dîn
Gûyîyâr (?) rüyada görmüş rûhların-ı ‘âlî-cenâb
Hep qabûl êtmiş derûn¹⁶ her ne qulmuş nâsihîn
Cârib-i Haqqa tevekkül eyleyüben evvel emîr
Fikr ü zikri qahr-ı a’ dâ ditrer andan¹⁷ kâfirîn
Böyle gâzî-yi silsiledür bunlar ey tâlib-i gâzâ
Vâqı’âsın naql edeyim size¹⁸ dutuñ qulağın¹⁹
Hâliyen vâlî-yi Bosna ol vezîr Asaf nazîr
Ya’ni Ahmed Paşa kim serdâr-ı cünd-i müslimîn*

Tako naredni stih u R-2, koji označavam kao 2A glasi:

*Nik nâmuñ vasfîñi dêmek muhallâ günden ‘iyân
Her sehun der-tâqatınca medhini demiş metîn*

i u prijevodu:

*Opisati čestito ime jasnije je od krasnoga dana
O njegovoj snazi svaka riječ govori pohvalu sigurnu.*

Riječ *muhallâ* pored ostaloga znači “ukrašen”, “uređen”, pa sam se kod ove, inače nejasno napisane riječi, odlučila za navedeno čitanje.

¹¹ U R-2: *qaldı dem-beste* (zanijemio).

¹² U R-2: *êtdigim*.

¹³ U R-2: *añulur rûhları*. Vjerovatno je blizina dva fonema /r/ na kraju jedne i na početku druge riječi razlog da je pisac ili prepisivač u R-1 zaboravio napisati dva grafema r.

¹⁴ U R-2 stoji *ola*.

¹⁵ Treba: *ecdâdınuñ*.

¹⁶ U R-2: *derûni*.

¹⁷ U R-2: sufiks za ablativ –dan napisan sa *elifom*.

¹⁸ U R-2: *siz de*.

¹⁹ Odnosno *qulağı* ili *qulağınuzı*. Ovdje je rima odredila gornji oblik.

15. A'nî 'ammî-zâde-yı mîr-alay mûmâ 'ileyh
 Bil alaybeg²⁰ hâletinde daxi iken er tekin
 Hlevne qal'asında imiş ol muhâfız şîr-i dil
 Vaqt-ı cengde bile imiş hem sıpâhi-yi 'askerîn
 Bir yerde²¹ cem' olmuş imiş cümle 'usât-ı Hırvat
 Re'y-i fâsid eylemişler nehb ü gâret etmegin
 Varoş-ı Ihlevne'yi alan u talan eylemek²²
 Nâr u nûruñ yüzi husûlî (?) hüremetine müşrikîn
 İşidince re'yümüzi cümle küffâr-ı cihân
 Umarız kim begenürler hem şeyâtın-i leşkerîn
20. 'Azım-ı râhî eyleyüben nahs-ı ekber birle
 Hasreten varoş-ı qal'a gayrısıñ²³ dèmedin
 Her seke her sek ivüben (?) 'av 'av eyva[h] dèdiler
 Bir uğurdan hamle-i sekvârî²⁴ qıldılar hemîn
 Çün işitdi işbu hâli pâs-bân-ı gâzîyân
 qum 'aleyküm bi'l-cihâd yâ eyyühe'l-muvahhidîn
 Yek ağızdan yekdür Allah na'ra-yı yekdür Huda
 Gayret ètdi gâzîyân qal'a-yı hisn-i hasîn
 Gördüğince mîr-alay bed gurûhı düşmânı
 Qıldı niyet bâ-şehâdet bâ-gazâ-yı râh-ı dîn
25. Çıqtdı çünki Allah Allah diyerek ente'l-mu'în
 Daxi aldı yanına başdan geçen gâzîlerin²⁵
 İttifâqan baş vèrelüm taşını vèrmeyeliüm
 Dögüşelüm ta ölünce olalum haqq-ı yeqîn
 Daxi dèdi diñleyiñ ey gâzîyân haqq-şinâsı²⁶
 Bâb-ı cennet açulupdur fe'dxulûhâ hâlidîn
 Çünki dèdi cân yaqıcı sözleri mîr-i guzât²⁷
 Allah Allah dèdiler cümle guzât-ı mu'minîn
 Hamle-i şîrâne ètdi nice saldı düşmana
 Hamle-i yekpâre qıldı daxi cümle sâdiqîn

²⁰ Ovdje je, sasvim sigurno greškom, napisano *aybeg*. U R-2 je *alaybeg*.

²¹ U R-2: *bir yere*.

²² U R-2 ovaj stih glasi: *Varoş-ı Ihlevneyi alan eylemek talan*.

²³ U R-2: ispravno napisano *gayrısını*.

²⁴ Ovdje greškom napisano *şekvârî*, u R-2 ispravno: *sekvârî*.

²⁵ U R-2: *gâzîyânların* umjesto *gâzîlerin*.

²⁶ U R-2: *haqq-şinâsı* je u narednom polustihu koji glasi: *haqq-şinâsı bâb-ı cennet açuldi fe'dxuluha xâlidîn*, s tim što je iza riječi *şinâs* stavljena tačka koja vjerovatno ukazuje da je tu kraj prethodnog polustiha.

²⁷ U R-2: *mîr-i gâzîyân*.

30. 'Avn-ı haqla zâhir oldı mu' cizat-ı mustafâ
 Öyle qırılmış hem geçürmüş cümle küffâr-ı alayın
 Ref'i-i asvât eylesün²⁸ ol beqıyyetü's-süyûf
 El-aman el-aman ey ricâl-ı gâlibîn
 Daxi kendi dilleriyle el-amanı diyerek
 Dürlü dürlü andlarıyla vere gelmişler yeqîn
 Ol mübarek vaqıt imişdür belki mâh-i ramazân
 Diñle câna[n] ne demişler dilleriyle hâsirîn
 Prođi nas se beğ alajbeğ tako ti ovi ramazan
 U dobar čas nast'o ti, ah tako ti živ tvoј sin
35. Usteni se gospodine znamo da si ti junaq
 Ah junače samiluj se ti ne nosi taqo qin²⁹
 Ah tako nam 'Isu Qrista di čujemo da si ti
 Ja'l qolina poštenoğa neće tamo vlašev³⁰ sin
 Ah nije li te zabolila ruqa desna i rame
 Ah pomağaj usteni se znamo da si gospodin
 Çün işitdi mîr-i gâzî böyle feryâd u fiğân
 Ağlayuben secde qıldı secde-i bûsin zemîn
 Daxi dèdi qo üzlesün ol beqıyyet'ü's-süyûf
 Vâcib oldı³¹ dènmez de ni'metüñ şükranesin³²
40. Bu rivâyet bitdi bunda demeyesin tûl u dirâz
 Bu gazâvat³³ diñlenür kim her kim aña 'âşıkîn
 Bu misillü bu nesebden ola bir 'âlî himem
 Nice medhin söylemeye ehl-i nazm-ı kâmilîn
 Kendi nâzik elleriyle eylemiş bir qaç gazâ
 Cümleden 'iyân degil mi vâqi'a-yı³⁴ pelengrîn (?)
 Darb-ı a'nâq eder iken seyfiñi³⁵ şikest
 Her kim anda oldı ise ani bilür şeksizin
 Hem şecâ'ât u haqîqat sûretinde bellüdüür
 Kimse inkâr eylemez kim illa kavm-i hâsidîn³⁶

²⁸ U R-2 je na ovome mjestu eyleyüben, što se čini ispravnijim.

²⁹ Kin znači srdžba.

³⁰ U R-2 vlašqi sin.

³¹ U R-2 je ispušteno oldi.

³² Odnosno šükranesi.

³³ Treba gazvât.

³⁴ U R-2 je ispušteno vâqi'a.

³⁵ Treba seyfini.

45. *Fehm ü iz'ân*³⁷ u *ferâset anda der-aql-ı güzîn*
Hilm u silm ü re'y ü sâ'ib bâ-tevâzi' ey emîn
Cân-fezâdur sohbeti rûha gadâ derde devâ
Şem'-i bizüm ehl-i 'irfân nükte-senc-i 'ârifîn
Verd-i ra'nâ danılmış ola (?) der-gülistân-ı neseb
Ğonce-fem-i şebnemîñ her qatresi güher güzîn
Esxyâdan oldığıñ³⁸ şahid aña hâs u 'âm
Mazharsuz ricâl evliyâ-yı kâmilîn
Haqq bilür kim pîşesidür dem dedüm cûd u 'atâ³⁹
Aña yarum qum misâli dağıdur sîm ü zerîn
50. *Ma'den-i sıdğ ve safâdur mecme'-i hüsn-i hisâl*
Şerh-i evsâf kemâliñ⁴⁰ nice edebilsin
Ey emîr bir du'âdur hayr ile maksûdumuz
Haqq Te'âlâ Celleşânuhu vere dâreyn-i devletîn.
Dest-bûse geldügince nâme-i ferhunde-fâl
Taqşirâtın'afv edeler olmayalar 'ayb u şeyin⁴¹
Zikr-i xayrın dâ'imâ qıl Sâfiya dêrdi zebân
Rabbum Allah Sen mu'in ve dest-gîrin olasin
Mısrâ'ahâ – 106

PRIJEVOD PJESME

Pjesma gospodara Mustafa-bega poznatog kao Atlibegzade
O Ibrahim-begu, zapovjedniku kliškog odreda

Potomak kliškog zapovjednika, veliki paša koji se zalaže za vjeru
O njegovoj snazi svaka riječ govori pohvalu sigurnu

Kad moj pogled pade na ljepotu toga časnog bića
Jezik mi zanimemi, izgovorih samo "Bože koji pomažeš"

Pošto za pomoć zamolih, progovorih kao slavuj
Bez pomoći ništa ne ostaje kad se Gospodar svjetova smiluje

5. *Od davnina s koljena na koljeno ugledan rod, za primjer se pokazuje*
Neka Bog podari svoju milost dušama onih koji su preselili

³⁶ U R-2 pogrešno napisano *xâsidîn*.

³⁷ U oba rukopisa napisano grafemom za umjesto zal.

³⁸ Ovdje bi ispravno bilo *oldığı*.

³⁹ Ovaj i naredni stih (49 i 50) ne postoje u R-2.

⁴⁰ Treba: *kemâlin*.

⁴¹ Posljednja je riječ (*şeyin*) u oba rukopisa napisana grafemom s (sin).

- Njihove se duše u svemu po dobru spominju
 Pripadnici porodice Salihove⁴² uvijek su povod lijepoga pomena
 Krajišnici su ovako govorili i polazili u bitku
 Dobro došao sine Salihov, neka ti je bezbroj pohvala
 Dobro došao ti čisti rode, dobro došao sretni sine
 Oživio si naše duše, neka je na tebe milost Stvoritelja
 Lice ti je svijetlo, neka ti je sablja još sjajnija, o sine
 Zamahni svojom oštrom sabljom narodu, potomcima stanovnika pakla*
10. *Ti nastoj da oživiš vještinu svojih predaka, sine
 Vaša je dobit i vaše je određenje da pokosite neprijatelje vjere
 Ovaj o kojem govore u snu je vidio njihove plemenite duše
 Srcem je svojim prihvatio sve čemu ga posavjetovaše
 Uzdajući se u Uzvišenog Gospodara, prvoga zapovjednika
 Savladati neprijatelja njemu je u mislima i na riječima, on je strah za
 nevjernika*
- Ovakav je to nasljednik junakâ, o vi koji borbu tražite
 Da vam prenesem njegov događaj, a vi ga pažljivo saslušajte
 Sadašnji namjesnik Bosne nalik je na vezira Asafa⁴³
 To je Ahmed-paša, zapovjednik muslimanske vojske*
15. *On je prvi rođak zapovjednika kojega naprijed spominjah
 Znaj da je još kao zapovjednik odreda bio jedinstven junak
 Taj čuvar lavljega srca u tvrđavi Livno je bio
 I još je u vrijeme borbi čak vojskom zapovijedao
 Svi su se pobunjenici Hrvati na jednom mjestu okupili
 Ružne su stvari smišljali, namjeravali su pustošiti
 Varoš Livno opustošiti, uništiti
 Neka je na čast nevjernicima što se pokazaše licem pakla
 Kad saznaju ovu našu misao svi nevjernici ovoga svijeta
 Nadamo se da će im se dopasti još i vojske šejtanâ*

⁴² Alternativni prijevod ovoga dijela polustiha mogao bi biti: pripadnici dobre porodice. No već u narednom stihu prolazi i sintagma *ibn-i Sâlih* (sin Salihov) koju Krajišnici koriste kad izražavaju pohvalu Ibrahim-begu. U literaturi sam potražila Salihâ koji bi mogao biti rodonačelnik Rustempašića ili predak Ibrahim-bega Rustempašića, ali nisam našla pouzdan podatak o tome.

⁴³ Pjesnik namjesnika Bosne upoređuje sa Asafom, kako se zvao vezir poslanika Sulejmana, koji je prema predanju bio poznat po svojoj odanosti vjeri i po vjernosti gospodararu (*Islam Ansiklopedisi*, I. Cilt, MEB, Eskişehir 1997. odrednica "Asâf").

20. Čvrsto su odlučili krenuti vođeni velikom nesrećom
Za gradskom tvrđavom žudeći, ništa drugo ne spominjući
- Kao pas psu govorahu hajdemo av av, žalosti
Sa jednom namjerom napadoše psećim naletom*
- Kad saznadoše za ovaj događaj čuvari gazije
«Krenite u džihad vi koji ste pravovjerni!»*
- Iz svih usta “Jedan je Allah”, uzvici “Jedan je Bog”
I krenuše junaci zaštititi tvrđavu čvrstu i sigurnu*
- Kako vidje zapovjednik ružnu grupu neprijatelja
Tako donese odluku da u ime Boga krene u borbu*
25. *Pa izađe tad govoreći “Allah! Allah! Ti si onaj koji pomaže”
I povede sa sobom još najhrabrije junake*
- Složno govorahu: “Glavu dajemo ovoga kamena ne damo
Borimo se dok ne umremo, jedinu istinu postignimo”.*
- Još je rekao: “Poslušajte gazije Gospodara Sveznajućeg,
Kapija dženeta je otvorena, pa uđite u nj, u njemu ćete vječno boraviti”.⁴⁴*
- Kako zapovjednik gazijâ izgovori riječi koje dušu diraju,
“Allah Allah” izgovoriše tako i svi pravovjerni gazije*
- Načini napad poput lava, puno puta navali na neprijatelja
U zajedničkom naletu napadoše i svi istinoljubivi*
30. *S Božijom pomoći dogodila su se odabrana čuda
Tako i oni razbiše i poraziše sve neprijateljske odrede*
- Zavikaše neprijatelji koji su izmakli sablji
“Milost! Milost, o vi koji ste pobjednici!”*
- I još na svome jeziku milost moleći
Svi se predadoše zakletve donoseći*
- To je bilo časno doba, možda mjesec ramazan
Poslušaj prijatelju šta gubitnici govorahu svojim jezikom*
- Prođi nas se beğ alajbeğ tako ti ovi ramazan
U dobar čas nast'o ti, ah tako ti živ tvoj sin*
35. *Usteni se gospodine znamo da si ti junaq
Ah junače samiluj se ti ne nosi taqo qin*

⁴⁴ Završetak ovoga stiha, odnosno kur'anski tekst *fe'dxulûhâ xâlidîn* preveden je prema: Kur'an, preveo Besim Korkut, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1977., 39:73.

*Ah tako nam 'Isu Qrista di čujemo da si ti
Ja'l qolina poštenoga neće tamo vlašev sin*

*Ah nije li te zabolila ruqa desna i rame
Ah pomagaj usteni se znamo da si gospodin*

*Kad zapovjednik gazija ču ovakvo zapomaganje i preklinjanje,
Zaplaka pa načini sedždu, sedždu na kojoj poljubi zemlju*

*Onda reče: "Pusti neka milost žele ovi što su preživjeli.
Kako iskazati zahvalnost za ovu blagodat!"*

40. *Ova se priča ovdje svršava da ne kažete duga je
O ovim ratovima sluša svako onaj kome je to milo*

*Veliki uspjeh treba da se bude ovakav, od ovoga roda
Pa zar da im dostojne pohvale ne iskažu vješti pjesnici*

*Svojim je spretnim rukama izvojevao nekoliko pobjeda
Zar nije jasniji od svih ovaj događaj (...)*

*Svoju je sablju polomio dok je neprijatelja tukao
Svako ko je tamo bio bez sumnje ga je upoznao*

*Hrabrost i istina na njegovom se licu vide
Niko to poreći ne može osim ljudi zavidnika*

45. *Razumijevanje, shvatanje, oštroumnost kod njega su u odabranom umu
Blagost, mir, razmišljanje, ispravnost i skromnost, o povjerljivi*

*Razgovor o njemu srce raduje, dušu hrani i bol liječi
On je svjetlo među našim znalcima, biranih riječi među učenjacima*

*Neka se prekrasna ruža zadivi u ružičnjaku tog roda
Svaka kap rose sa usta, što su poput pupoljka, odabrani je dragulj*

*Da je darežljiv, svjedoci su mu i odabrani ljudi i svi drugi
Oni koji nisu dostojanstvenici i svi ugodnici*

*Bog zna da je njegova osobina, maločas to rekoh, darovanje i davanje
Shvati prijatelju, on je uz to sâm srebro i zlato*

50. *On je vrelo iskrenosti i čistoće, u njemu su sabrane najljepše osobine
Kako se može opisati savršenstvo njegove prirode!*

*Ej gospodaru, naša je čista namjera jedna molitva
Neka nam Uzvišeni Gospodar podari dobro na oba svijeta.*

*Kad dođe u poštovane ruke pismo o toj sretnoj sudbini
Neka mu oprostite nedostatke, neka mu ne upišu u sramotu*

*Jezik je govorio "Ti Safi uvijek kazuj o lijepim stvarima"
Gospodaru moj, Allahu! Ti budi onaj koji mi pomaže*

106 polustihova

PJESNIK MUSTAFA-BEG ATLAGIĆ

Ime pjesnika zapisano je na samom početku pjesme koja je tema ovoga priloga, odnosno, kako sam već spomenula, u R-2 u naslovu i ono glasi Mustafa-beg Atlı-beg-zâde.⁴⁵ Na istom mjestu, u prepoziciji pjesnikovu imenu, stoji titula *zâim*,⁴⁶ koja označava pripadnika feudalne klase. Ovoga pjesnika spominje Bašagić u svome djelu *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj Carevini* pod odrednicom "Atlagići" kao posljednjeg od četiri člana ove porodice "koje nam povijest spominje". U Bašagićevom se djelu na ovome mjestu navodi ime Mustafa-beg s pjesničkim pseudonimom (*mahlasom*) Sâfi, zatim je naznačeno da je umro oko 1153/1740. godine i dalje se upućuje na odrednicu "Safi" u istom djelu (Prema: *Bošnjaci i Hercegovci...* s. 346).⁴⁷ Prema zapisu u pjesmi (*Atlibegzâde*) pjesnik bi se mogao imenovati kao Atlıbegović, kako su to učinili Salih Trako i Lejla Gazić u naprijed spomenutom *Katalogu rukopisa Orijentalnog instituta...* (327). U našoj se literaturi ugledna feudalna porodica iz Livna, kojoj je pripadao pjesnik Mustafa-beg Sâfi, imenuje kao Atlagići.⁴⁸ Šabanović ovoga pjesnika kratko spominje oslanjajući se na Handžića i navodi njegovo puno ime, poetski pseudonim Sâfi, te godinu smrti 1153/1730 (448).⁴⁹ Što se pjesnikova pseudonima tiče, spomenut ću da je zapisan, i to u obliku Sâfijâ, u pjesmi koja se ovdje obrađuje (53a).

Vrijeme nastanka ove pjesme približno se može odrediti prema podatku u stihu 14 u kojem pjesnik kaže da je tadašnji namjesnik Bosne Ahmed-paša. Podatke o bosanskom namjesniku pod ovim imenom potražila sam u knjizi *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* Safvet-bega Bašagića. Imajući u vidu godinu smrti pjesnika Mustafa-bega Atlagića koja se navodi u postojećim izvorima, utvrdila sam da pjesnik govori o bosanskom namjesniku Gazi Ahmed-paši Rustempašiću.⁵⁰ Na ovu je dužnost naimenovan 1727. godine. Za namjesnika Ahmed-pašu pjesnik Mustafa-beg Atlagić u stihu 15 kaže da

⁴⁵ I na početku pjesme o pohodu na Bagdad pjesnikovo ime napisano je Mustafa-beg Atlı-beg-zâde.

⁴⁶ *Zâim* je uživatelj *zeameta* (ili *zijameta*) – lene koje je donosilo godišnji prihod od 20.000 do 100.000 akči.

⁴⁷ U odrednici "Safi" Bašagić kaže kako je ovo pjesničko ime Mustajbega Atlagića i kako se njegove "dvije odulje pjesme" nalaze u Muzejskoj knjižnici, i to: jedna pjesma u slavu Rustempašića Ibrahim-bega, kliškog alajbega, a druga govori o opsjedanju Bagdada pod Topal Osman-pašom godine 1146/1733. (*Bošnjaci i Hercegovci*, s. 419). Ovdje Bašagić govori o rukopisu koji se čuvao u Orijentalnom institutu u Sarajevu, a ovamo je dospio iz Muzejske knjižnice.

⁴⁸ O porodici Atlagić v. Zlatar, 104. Tu je navedena i druga literatura koja se odnosi na ovu porodicu. I sama sam u ovome prilogu zadržala ime Atlagić.

⁴⁹ Ovdje je sigurno greška budući da 1153. godina po hidžri odgovara 1740-oj.

⁵⁰ Gazi Ahmed-paša Rustempašić naveden je kod Bašagića na listi bosanskih namjesnika pod brojem 162. Uz njegovo ime stoji naznaka da je bio porijeklom iz Bosne (1900:181). O vremenu ovoga namjesnika v. i: Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit, *Povijest Bosne I*, Sarajevo 1999, s. 475-476.

je on *'ammî-zâde* (amidžić) Ibrahim-bega, kliškog *alajbega* o kojem je spjevana ova pjesma. Već sam naprijed spomenula kako je Bašagić zapisao da je jedna od dvije Sâfijjeve pjesme spjevana u slavu Ibrahim-bega Rustempašića (v: napomenu 47). U raspoloživoj literaturi, nažalost, nisam pronašla nikakav podatak o kliškom alajbegu Ibrahim-begu Rustempašiću.⁵¹

JEZIK PJESME

Najprije ću se kratko osvrnuti na grafijska obilježja turskoga teksta. U tom se pogledu može spomenuti mjestimično bilježenje sveze u perzijskom izafetu. Tako je naznačen grafem *y* za fonem /i/i/ u sintagmama *varoş-t İhlevne* (R-1, 18a)⁵² *Klis-i alaybeg* (R-2, 2a) i *vücûd-t mükerremiñ* (R-2, 3a).

Neujednačenost se vidi u bilježenju fonema koji tradicionalno nazivamo pronominalno /n/, u poziciji između posvojnog sufiksa *-i* za 3. lice jednine i padežnih sufiksa. Više je puta ovaj fonem napisan grafemom *ñ* (*kâf-i nûñî*). Ovaj se način pisanja vidi kod imenica u akuzativu: *vasfiñi* (R-2, 2a), *gayrisiñi* (R-1, 20b), *seyfiñi* (43a), *oldiğiñi* (48a). Izuzetak je primjer *medhini* (2b) gdje stoji grafem *n* (nun). Pronominalno /n/ je zabilježeno grafemom *n* (nun) kod imenica u dativu (*şânina* (3a), *rûhlarına* (5b), *ihyâsına* (10a), *hizmetine* (18b)) ili u lokativu, kao u primjeru *hâletinde* (15b).⁵³ S druge strane, u ovome tekstu nema nijednog primjera u kojem je grafem *ñ* zamijenjen onim *n*.

Staroosmanski fonem zatvoreno /e/ u ovome je tekstu uglavnom bilježen grafemom *y* koji je samo rijetko izostavljen, i to u zatvorenom slogu, kao u primjerima *êdügüm* (4a), *etmiş* (11b), *etdi* (29a), *dêrdi* (53a), ali samo u R-1, dok je u R-2 i u ovim primjerima *y* napisano. Stoga se može reći da je izostavljanje grafema *y* kao oznake /ê/ kod glagola *êtmek* i *dêmek* u zatvorenom slogu karakteristično za R-1.⁵⁴

Kao što je poznato, vokale kod osmanskoturskih sufiksa u arabičkom pismu teško je utvrditi, pa ću se ovdje osvrnuti samo na one primjere koji o tome daju (koliko-toliko) pouzdan podatak.

U riječi *ecdâdınıñ* (10a) vidi se jedan grafem *y*, koji bi se, mislim, mogao odnositi na vokal posvojnoga sufiksa za 2. lice jednine *-iñ* (ovdje *-ın*).⁵⁵ U

⁵¹ U *Bošnjaci i Hercegovci...* Bašagić spominje Rustem-pašu, "sina Ali-paše Skopljaka i amidžića Gazi Ahmed-paše Rustempašića" (417), ali ne spominje Ibrahim-bega.

⁵² Brojkom označavam stih, a slovima a i b prvi odnosno drugi polustih dotičnoga stiha. Svuda gdje uz oznaku stiha ne navodim iz kojega je rukopisa dati primjer (R-1 ili R-2), znači da se on u oba rukopisa javlja u istom obliku.

⁵³ Na zamjenu grafema *n* sa *ñ* u drugim tekstovima na osmanskom jeziku koji su nastali u Bosni ukazala sam i ranije (2000:24-25; 2003:13).

⁵⁴ Na sličan je način i Bašeskija bilježio fonem /ê/ u zatvorenom slogu kod glagola *dêmek* i *êtmek* (Filan, 2000:24).

⁵⁵ O primjerima pisanja posvojnoga sufiksa za 2. lice jednine sa *y* ili *kesrom* + *n* v. i Filan, 2003:19. Kako sam u ovome prilogu već ukazala na odnosnom mjestu, ovdje se očekivala grafija *ñ*. (v. napomenu 15).

istom stihu također se u riječi *bâbiñuz* (10b) vidi jedno y ispred posvojnoga sufiksa za 2. lice množine (-ñuz). Međutim, riječi *bâbiñuz* prethodi riječ *kâruñuz* u kojoj je vokal između imenice *kâr* i posvojnog sufiksa za 2. lice množine (-ñuz) označen grafemom v. U R-1 je istim grafemom zabilježen vokal na imenici *re'y* koja nosi posvojni sufiksa za 1. lice množine (-müz), što sugerira čitanje *re'yümüzi* (19a).

Za utvrđivanje vokala još se može spomenuti da je na jednom mjestu, u primjeru *andan* (R-2, 12b) sufiks za ablativ -dan napisan sa *elifom*.

Množinu imenica Atlagić je najčešće izrazio arapskom množinom na -în, što je razumljivo, budući da je rimu postizao ovim slogom. Zato se ova množina daleko najčešće susreće na kraju stiha: *xâlifîn* (6b), *kâfirîn* (12b), *müslimîn* (14b), *müşrikîn* (18b) itd. Arapska se množina imenica vidi i u primjerima *gazvât* (40b), *guzât* (28b i još u R-1 28a), te u primjeru *süyûf* u konstrukciji *beqiyet'ü's-süyûf* (31a i 39a). Perzijska množina imenica vidi se u primjerima *hezârân* (7b) i *gâzîyân* (22a, 23b itd.) Množina imenica nekoliko je puta izražena turskim sufiksom -lar/-ler: *gâzîler* (25b), *sözler* (28a), *andlar* (32b), *eller* (42a).

U Atlagićevoj pjesmi srazmjerno je čest "skraćeni" akuzativ, kao u primjerima *riğ-i burrânın* (9b), *rûhların* (11a), *vâqı'asın* (13b), *medhin* (3b), *taqsirâttın* (52b).

Kako se u pjesmi najviše kazuje o nečemu što se ranije zbilo, veći dio njenoga sadržaja odnosi se na prošlost koja se iskazuje prošlim vremenima –perfektima. Veću pojavnost ima perfekt na -di. Njegov je najčešći oblik 3. lice jednine, i to u onome dijelu pjesme u kojem se opisuje dotični događaj alajbega Ibrahim-bega, naprimjer: *işitdi* (22a) i (38a), *gayret êtdi* (23b), *qıldı niyet* (24b), *çıqđı* (25a), *aldı yanına* (25b), *secde qıldı* (38b), *hamle-i şîrâne êtdi* (29a), *saldı düşmana* (29a). Perfekt na -di kao oznaka radnje koja se zbilja prije apsolutne sadašnjosti (vremena pjesnikova kazivanja) javlja se i u dijelu teksta u kojem pjesnik govori o samome sebi, i tada je u 1. licu jednine (*nigâh*) *qıldum* (3a), *oqudum* (3b) i u 3. licu jednine *qaldı beste lisânım* (3b), *nutqa geldi mürğ-i dil* (4a). Jedan je primjer ovoga glagolskog vremena u 2. licu jednine, *zinde qılduñ* (8b), a nalazi se u onom dijelu teksta u kojem se prenose riječi Krajišnika kojima oni izražavaju pohvalu alajbegu.

Pjesnik se služio i perfektom na -miş. Ovo glagolsko vrijeme u njegovim stihovima ima modalno značenje rezultativnosti (za razliku od perfekta na -di koji ističe oznaku procesualnosti) prošle radnje, kako se razumijeva u primjerima *medhini demiş* (2b), *qırmış* i *geçirmış* (30b), *vere gelmişler* (32b), *ne demişler* (33b), *eylemiş bir qaç gazâ* (42a). U nekim je primjerima perfektom na -miş pjesnik izrazio radnju koja je tuđe iskustvo a ne njegovo, kao u stihu 11: *rüyâda görmüş*, *qabûl êtmış* i *qılmış nâsîhîn*, te u polustihu 17b u primjeru *re'y-i fâsîd eylemişler*. U ovom se posljednjem značenju javlja i perfekt na -miş glagola *imek* (*imiş*) u stihu 16.

Zanimljiva je upotreba modalnosti na -dir sa perfektom na -miş u polustihu *Ol mübarek vaqit imişdür belki mâh-i ramazân* (33a). Ovim je oblikom postignuto značenje kategorične pretpostavke "da je to bilo sretno vrijeme", pa se u nastavku pojašnjava "možda (čak) mjesec ramazan".

Jedan put je u pjesmi upotrijebljen oblik pluskvamperfekta *cem' olmuş imiş* (17a) u njegovom osnovnom značenju – oznaka radnje koja prethodi onoj izraženoj u narednom polustihu (*re'y-i fâsid eylemişler*). Kako je pjesnik za tvorbu pluskvamperfekta izabrao neodređeni perfekt pomoćnoga glagola (*miş*), stiče se dojam da je u značenje ovoga glagolskog vremena unio i jednu dozu ironije.

Svevremenost (relativna sadašnjost) iskazana je prezentom na –r: *hoş añilur rûhlari* (6b), *ditrer andan kâfirîn* (12b), *umarız* (19b), *bu gazâvat diñlenür* (40a), *anı bilür şeksizin* (43b), *Haqq bilür* (49a). Na tri se mjesta susreće i negativni oblik svevremenoga prezenta: *nesne qalmaz* (4a), *dênmez* (39b) i *kimse inkâr eylemez* (44b). Budućnost se u ovome tekstu ne javlja, osim što prezent na –r u primjeru *begenürler* (19b) ima značenje budućega vremena.

Dva puta se javlja iterativni imperfekt građen od participa na –r i perfekta glagola *imek*. Taj oblik glasi *dêrdi* (7a i 53a).

Predikativni sufiks –dir u Atlagićevoj pjesmi susreće se više puta: *zıkr-i xayra hep sebebdür* (6b), *böyle gâzî-yi silsiledür* (13a), *pîşesidür* (49a) itd. i jedan put negativni oblik *'iyân degil mi* (42b).⁵⁶

Od glagolskih likova spomena je vrijedan pasiv u obliku *açulupdur* (27b) u kojem se jasno vidi jedan grafem v iza grafema ç (*açul-*), što je slučaj u R-1. U drugom rukopisu (R-2) grafem ç i l su u kontaktnoj poziciji – vokal nije označen.⁵⁷

Glagolski su načini zastupljeni kroz optativ, imperativ i najmanje kroz kondicional (*her kim oldı ise* (43b)). Optativ i imperativ u 1. i 2. licu jednine i množine javljaju se u onim dijelovima pjesme u kojima se pjesnik obraća čitaocu, alajbegu (junaku svoj pjesme) i u posljednjem polustihu Bogu. Ovi se glagolski oblici mogu vidjeti i u dijelovima koji su kompozicijski uređeni kao dijalog i koji predstavljaju tuđi govor u pjesnikovom govoru.

Optativ je upotrijebljen jedanput u 1. licu jednine (*naql*) *êdeyim* (13b), više puta u 2. licu jednine *sallasın* (9b), *démeyesin* (40a), *olasın* (53b), te više puta u 3. licu jednine (*çûn 'inâyet*) *êde* (4b) *ola* (8b), (41a), *vêre* (51b) i u 3. licu množine *'afv êdeler i olmayalar* (52b). U stihu 26 u kojem pjesnik prenosi govor boraca koji se spremaju za bitku, vide se četiri oblika optativa u 1. licu množine: *verelüm, vermeyelüm, döğüşelüm, olalum*.

Primjeri imperativa u 2. licu jednine su *se'â êt* (10a), *bil* (15b), *diñle* (33b), *qo* (39a), *añla* (49b) i u 3. licu jednine *eylesün* (31a), *üzlesün* (39a), *êdebilsin* (50b). Dva su primjera imperativa u 2. licu množine *dutuñ* (13b) i *diñleyiñ* (27a), oba upotrijebljena u pjesnikovom obraćanju čitaocima/slušaoćima. U pjesmi je zastupljen i jedan imperativ za 2. lice jednine od arapskog glagola *qâme* (ustati, krenuti) u primjeru *qum* (22b). Drugi oblik arapskog imperativa,

⁵⁶ Vokal sufiksa –dir nije označen, pa sam ga proćitala prema primjerima iz drugih tekstova koji su pouzdano utvrđeni (Filan, 1999:CXLVII; Filan, 2003:20).

⁵⁷ I u jeziku Mula Mustafe Bašeskije pasiv glagola *açmak* glasi *açılmak*, i to na više mjesta. (Filan, 1999:286) U drugom je rukopisu, pak, utvrđeni oblik *açılmak*. (Filan, 2003:22)

ovaj put za 2. lice množine (*fe'dxulûhâ* (27b)), nalazi se u tekstu preuzetom iz Kur'ana koji glasi *fe'dxulûhâ xâlidîn* (završetak ajeta 73 u suri 39, Ez-Zumer).

Od gerunda je kod Atlagića češći od drugih onaj na *-(y)üben*: *ağlayuben* (34b), *eyleyüben* (12a), (20a). Još jedan primjer *eyleyüben* susreće se u R-2 u polustihu (31a), dok je u R-1 na istom mjestu imperativ *eylesün*. Gerund na *-üp* upotrijebljen je jednom u zanimljivom obliku *açulupdur* (27b). Kopula *-dur* sa ovim gerundom gradi "kompleksni" ili "perifrastični" oblik (Deny, par. 1309) u kojem gerund na *-üp*, koji sam nema oznaku vremena, postiže značenje prošloga vremena (isto).⁵⁸ Gerundi na *-iken* i *-ince* zastupljeni su po dva puta: *iken* (15b) i *eder iken* (39a), *işidince* (19a) i *ölince* (26b), te gerund na *-erek* dva puta od istoga glagola *diyerek* (25a) i (32a). Atlagić se na jednom mjestu poslužio i gerundom na *-medin* (*demedin* (20b)) koji je stariji oblik gerunda na *-meden*. Budući je ovo arhaičan oblik, treba napomenuti da se on javlja na kraju stiha i da je pjesnik njime postigao rimu. U ovoj se pjesmi nalaze i dva oblika arhaičnog kvazigerunda na *-dügince*. Oblik *gördügince* (24a) ovdje se može razumjeti u značenju *gördüğü gibi, gördüğü birlе*.⁵⁹ Drugi primjer *geldügince* (52a) nosi osnovno značenje ovoga kvazigerunda. Ovaj je posljednji primjer teže prepoznalјiv. Naime, prvi je fonem /g/ napisan grafemom g (*kâf-i fârsî*), dok je drugi fonem /g/ napisan grafemom ğ (*gajn*).⁶⁰

Glagolska imenica na *-dük* utvrđena je u dva primjera. Jedan je *isti'ânet etdügüm* (4a) i, kako se vidi, u R-1 je vokal ovoga sufiksa labijaliziran, označen grafemom v. U R-2 je, međutim, ovaj vokal označen grafemom y, što sugerira čitanje *etdigüm*. Drugi primjer je *oldüğüni* (44a) i u oba je rukopisa označen nelabijalizirani vokal sufiksa *-dik*.

Osim ove, Atlagić je upotrijebio i glagolske imenice u sljedećim oblicima: *demek* (2A/a), *etmegin* (17b), *eylemek* (18a).

U ovoj su pjesmi imenice i pridjevi većinom perzijske i arapske riječi, dok su glagoli turski. U području sintakse može se istaknuti da je veoma čest perzijski izafet. U pjesmi se nalaze i primjeri "izokrenutoga" perzijskog izafeta: *şeyâtîn-i leşkerîn* (vojske šejtanâ (19b)), *dâreyn-i devletîn* (dobra na oba svijeta (51b)). Dva se rukopisa ne slažu u pogledu padaža dopune glagola *cem' olmak*; u R-1 je dopuna u lokativu (*bir yerde*), u R-2 je dopuna u dativu (*bir yere*). U polustihu *Vâqi'âsın naql edeyim size dutuñ qulağın* (13b) lična

⁵⁸ Za formu *-updur* i Adamović navodi da se ona u osmanskome razvila kao "obični perfekt" (1985:202). Čini se da je i Atlagić u ovome dijelu teksta, koji zapravo predstavlja na osmanskoturskom jeziku iskazan tekst Kur'ana, oblikom *açulupdur* upravo postigao značenje prošle vremenske sfere. U Korkutovome prijevodu Kur'ana na naš jezik ovaj dio teksta glasi "a kapije njegove već širom otvorene" (39:73, s. 484).

⁵⁹ Timurtaş kao značenje ovoga (kvazi)gerunda navodi *-dıği* kadar, *-dıği* miktarda (366).

⁶⁰ Ovdje se sigurno radi o utjecaju domaćeg načina pisanja. Još jedan primjer pisanja palatalnog fonema /g/ grafijom ğ (*gajn*) razabire se u primjeru *pelengrin* (?) (38b), i ovo su jedina dva takva primjera u Atlagićevoj pjesmi.

zamjenica u dativu *size* (vam, vama) u R-1 se razumijeva kao dopuna glagola *naql êtmek* (ispričati, prenijeti). U R-2 ovaj dio teksta glasi *siz de* (a vi), što se pak razumijeva kao subjekat glagola *dutuñ qulağın* (poslušati).

Atlagić je na jednom mjestu kao atribut imenici *gâzî(ler)* upotrijebio sintagmu *başdan geçen* (25b) koja podsjeća na imenicu *serdengeçti* (onaj koji žrtvuje glavu, odnosno život). Ova je imenica, zapravo, termin kojim su se imenovali vojnici, junaci što su se u borbi upuštali u najteže situacije. U Atlagićevoj konstrukciji umjesto perzijske imenice *ser* (glava) stoji turska istoznačnica *baş*, a turski glagol *geçmek* (ovdje u značenju odreći se) došao je u obliku participa na *-en*. Na taj je način postignuta atribucija.

TUĐI GOVOR U PJESNIKOVOM GOVORU

U ovoj pjesmi Mustafa-beg Atlagić mjestimično prenosi riječi likova koje spominje i uključuje ih kao tuđi govor u svoj vezani kontekst. On to čini na različite načine.

Tuđi je govor zastupljen u onome dijelu pjesme u kojem se opisuje događaj koji je povod pisanju pohvale alajbegu Ibrahim-begu. Obično se uvodi kao mala cjelina koja u odnosu na pjesnikov govor nema individuaciju. Takvi su dijelovi često praćeni postavljanjem glagola govorenja na odgovarajuće mjesto, kao što se može vidjeti u polustihu *Daxi dèdi diñleyiñ ey gâziyân hakk-şinâst / Još je rekao: "Poslušajte gazije Gospodara Sveznajućeg."* (27a) ili u polustihu *Daxi dèdi qo üzlesün ol beqiyet'ü's-süyûf / Onda reče: "Pusti neka se žaloste ovi što su preživjeli"* (35a). Glagol govorenja je u obliku glagolskog priloga (*diyerek*) postavljen u interpoziciju prema tuđem govoru u polustihu *Çıqdı çünki Allah Allah diyerek ente'l-mu'în / Pa izađe govoreći "Allah! Allah! Ti si onaj koji pomaže"* (25a).

Na nekim je mjestima pjesnik uveo tuđi govor a da to nije nagovijestio ili propratio glagolom govorenja. Naprimjer u stihu *İttifâqan laş vèrelüm taşunu vèrmeyelüm Döğüşelüm ta ölünce olalum haqq-ı yeqîn / Složno [govorahu]: "Glavu dajemo ovoga kamena ne damo Borimo se dok ne umremo, jedinu istinu postignimo"* (26) tuđi se govor "naslanja" na pjesnikov. I pored odsustva glagola govorenja, ovdje prepoznavanje granice između dva govora nije prepušteno samo smisaonim pokazateljima; tuđi je govor anticipiran adverbijalnom naznakom *ittifâqan* koja ima ulogu pjesnikove uvodne riječi za tuđi govor. Ovome je sličan i primjer u polustihu *Yek ağızdan yekdür Allah na'ra-yi yekdür Huda / Iz svih usta: "Jedan je Allah," uzvici "Jedan je Bog"* (23a) u kojem su prenesene riječi (povici) boraca, a njihovo je navođenje anticipirano također jednim prilogom – *yek ağızdan*. Ovaj prilog, kao i *ittifâqân* u prethodnom primjeru, pomažu da se tuđi govor prepozna kao spoljašnji govor likova koji se spominju i da se glas tih likova ne stopi sa glasom autora (Bahtin, 158).

U jednom dijelu pjesme Atlagić tuđi govor prenosi na našem jeziku – na jeziku na kojem ne sastavlja svoju pjesmu. Uvođenje drugoga jezika pjesnik nagovještava u polustihu koji ovome neposredno prethodi i koji glasi *Diñle*

câna[n] ne dêmişler dilleriyle hâsirîn / Poslušaj prijatelju šta gubitnici govorahu svojim jezikom (33b). Tuđi je govor ovim polustihom jasno odvojen od pjesnikova govora. Odvojen je i polustihom koji slijedi: *Çûn işitdi mîr-i gâzî böyle feryâd u figân / Kad zapovjednik gazija ču ovakvo zapomaganje i preklinjanje* (38a). Smisao dva polustiha, koja uokviravaju govor na drugom jeziku, pokazuju da on nije slučajno dospio u ovu pjesmu i na ovo mjesto.⁶¹ U takvoj situaciji ovaj govor može biti funkcionalno motiviran. Koliko se u našem primjeru može govoriti o funkcionalnoj motiviranosti unošenja drugoga (u odnosu na jezik pjesme stranoga) jezika?

U savremenoj se stilistici uvođenje drugoga/stranog jezika tumači kao piščevo prikazivanje jedne epohe, društvene sredine ili kao postizanje govorne karakterizacije likova (Katnić-Bakaršić, 117). Atlagić je navođenjem tuđih riječi na jeziku na kojem su one izgovorene omogućio percipiranje ne samo onoga što govore likovi koje spominje nego i onoga kako govore. Na ovaj je način doista postigao govornu karakterizaciju likova – oni govore jezikom drugačijim od onoga na kojem pjesnik pjeva stihove.

Uvođenjem drugoga jezika pjesnik odslikava i dotičnu društvenu sredinu. Drugim jezikom govore oni koji su gubitnici u konkretnom događaju koji se u pjesmi opisuje. Svi ostali pripadnici iste sredine koji se u ovoj pjesmi spominju jesu pobjednici i oni govore jezikom pjesme – i alajbeg (27a, 35a) i gazije (26a i b) i sâm pjesnik koji slavi pobjedu.

Najzad, uvođenjem drugoga jezika u ovoj je pjesmi svoj odraz našla i jedna epoha, ona u kojoj je osmanskoturski (uz arapski i perzijski) bio jezik pisanoga teksta (i) u našim krajevima. Domaći je jezik iz ove sfere bio potisnut. Kao pripadnik ovdašnje sredine pjesnik je svakako koristio domaći jezik, ali u pismenom izrazu on se služio osmanskoturskim. A kao osoba koja koristi više od jednoga jezika, pjesnik je mogao “skrenuti” sa jednoga na drugi – u njegovom je kazivanju moglo doći do preključivanja koda (*code switching*).

Kao primjer preključivanja koda kod govornika u sredinama u kojima postoje dva ili više jezika, na prvom se mjestu spominje signaliziranje citiranja (Sridhar, 56), tj. tuđih riječi, a to je slučaj i u Atlagićevoj pjesmi. Kako Atlagić svjesno i namjerno prelazi na drugi jezik, u njegovoj pjesmi tekst na tom drugom jeziku može imati stilsku ili tekstualnu funkciju, što i jeste karakteristično za “metaforičko preključivanje koda” (isto).

Preključivanje koda odrazilo se i u ortografiji na sljedeći način. U tekstu na našem jeziku u prvom polustihu dva puta prolazi riječ *beg* i oba je puta napisana grafemom ğ (gajn), dok je u tekstu na turskom jeziku ista riječ redovno napisana grafemom g (kâf-i farsî), kako i jeste bilo uobičajeno.⁶²

⁶¹ Da je ovaj dio ubrojan u pjesmu pokazuje zapis *misrâuuhâ* 106 na kraju R-1 koji sam naprijed već spominjala. Tako je ovih 8 polustihova na našem jeziku, “uračunatih” u pjesmu, njihov broj povećao sa 98, koliko ih je napisano na osmanskoturskom jeziku, na ukupno 106.

⁶² Ova se ortografska karakteristika vidi u oba rukopisa. Naprijed sam spomenula da je pisanje palatalnog fonema /g/ grafemom ğ (gajn) karakteristično za tekstove u arabičkom pismu koji su nastali u našim krajevima. (v. napomenu 60).

Stoga se po načinu pisanja u tekstu na našem jeziku imenica *beg* prepoznaje kao riječ koja pripada vokabularu domaćega jezika (u kojem ona jeste posuđenica). U ovome smislu pažnju privlači i riječ *kin*. Napisana je grafemom q (kaf) umjesto k (kef) kako se pisala u osmanskome turskom (i u perzijskom jeziku iz kojega vodi porijeklo). Pisanje palatalnoga fonema /k/ grafemom q (kaf) karakteristika je domaćih tekstova, kako onih napisanih na bosanskom jeziku tako i onih napisanih na turskom. Na ovaj je način i imenica *kin* u tekstu na našem jeziku priključena domaćem vokabularu i udaljena je od jezika pjesme iz kojega stvarno jeste posuđena.⁶³

Kad se pogleda tekst na našem jeziku u Atlagićevoj pjesmi, može se uočiti da je riječ *kin* ovdje upotrijebljena u cilju postizanja rime. Naime, tekst na našem jeziku napisan je u formi stihova koji se u drugom polustihu rimuju na -in. Ista je rima zastupljena i u svim stihovima ove *kaside* koji su sastavljeni na turskom jeziku. Ovo, opet, pokazuje da je pjesnik obradio tuđi govor i prilagodio ga svojoj intonaciji da bi ga tek takvoga unio u pjesmu. Stoga ovdje nalazimo situaciju da pjesnik prenosi tuđi govor na jeziku na kojem je on neposredno izgovoren – drugom od jezika pjesme – ali njegovu formu prilagođava onoj koju je primijenio u jeziku pjesme. Na ovaj se način vjernost u prenošenju tuđega govora, i njegova punoća, održala preko drugoga jezika, ali je tuđi govor prenesen onako kako će (ipak) predstavljati cjelinu sa kontekstom, kako će, bar kompozicijski biti asimiliran. Tako je ovaj tuđi govor u Atlagićevoj pjesmi postao ne samo “govor u govoru” nego i “govor o govoru” (Bahtin, 128).

Ovo nastojanje da se tuđi govor valjano obradi moglo je biti razlog što je pjesnik u drugi jezik (naš) umiješao riječ iz prvoga (turskog) – a to je slučaj sa imenicom *kin*. Njeno bi se uvođenje u ovaj tekst moglo objasniti jezičkim posuđivanjem.⁶⁴ Međutim, kad se ima u vidu da semantičko polje riječi *kin* nije izvan iskustva jezika koji ju je posudio, njeno se uvođenje može razumjeti kao miješanje kodova (*code mixing*). Upotrebu posuđenice, inače, karakterizira restrikcija ekspresivnosti i tek marginalna kreativnost, dok je miješanje kodova izraz kreativnosti koja može nadilaziti praksu (Sridhar, 58). U svjetlu ovoga tumačenja Atlagićev primjer uvođenja riječi *kin* u tekst na našem jeziku predstavlja miješanje kodova kao odraz njegovoga multikulturalnog iskustva. (Sridhar, 59) Ova mu je riječ bila potrebna da postigne rimu.

Pažnje su vrijedni i kratki dijelovi teksta na arapskom jeziku u Atlagićevoj pjesmi. I (kratke) rečenice na ovome jeziku javljaju se samo u tuđem govoru, preciznije u govoru jednoga lika, alajbega. Prvi alajbegov govor na arapskom

⁶³ U tekstu na našem jeziku u ovoj je pjesmi dosljedno provedeno pisanje fonema /g/ grafemom ğ (gajn) i fonema /k/ grafemom q (kaf). Naš fonem /č/ u riječi *neće* u oba je rukopisa napisan sa k (kef), što je također uobičajeno pisanje u arabičkim tekstovima na našem jeziku.

⁶⁴ Kod Škaljića se može vidjeti da je imenica *kin* registrirana kao “turcizam u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku” (409). Škaljić s ovom imenicom dovodi u vezu glagol *kinjiti* i pridjev *kivan*. (A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, Sarajevo 1985.)

jeziku je njegov poziv na džihad, a sadržan je u polustihu *Qum 'aleyküm bi'l-cihâd yâ eyyühe'l-muvahhidîn / "Krenite u džihad vi koji ste pravovjerni!"* (22b). U džihad se polazi u ime Boga, stoga je poziv izražajniiji, efektiniji, jači kad je iskazan na jeziku vjere. Drugi put je arapski jezik zastupljen u polustihu *Çıqdı çünki Allah Allah diyerek ente'l-mu'în / Pa izađe govoreći "Allah! Allah! Ti si onaj koji pomaže"* (25a) u kojem se prenose riječi što ih je alajbeg izgovorio stupajući u borbu. Govorno se lice ovaj put obraća Bogu uzdajući se u Njegovu pomoć i to uzdanje iskazuje na arapskom jeziku – *ente'l-mu'în*. Treći primjer arapskoga teksta je onaj koji je preuzet iz Kur'ana. I kur'anski je tekst sadržan u govoru alajbega. Cijeli ovaj stih (27) sadrži tri govora. Prvi je pjesnikov govor (*daxi dëdi / još je rekao*) kojim on uvodi alajbegove riječi. Drugi je alajbegov govor (*diñleyiñ ey gâziyân haqq-şinâsı / poslušajte gazije Gospodara Sveznajućeg*) kojim ovaj govornik uvodi treći govor, riječi iz Božje objave a navodi ih na sljedeći način: jedan je dio kur'anskoga teksta na turskom jeziku (*bâb-ı cennet açulupdur / kapija dženeta je otvoren*) a drugi dio, završetak *ajeta*, na arapskom je jeziku (*fe'dxuluhâ xâlidîn / pa uđite u nj, u njemu ćete vječno boraviti*).⁶⁵

Kako se može vidjeti iz navedenih primjera, tekst na arapskom jeziku predstavlja alajbegovo očitovanje vjere. Stoga uvođenje arapskog jezika nije preključivanje koda – kod je ovdje ostao isti. I lik koji govori, i likovi kojima se on obraća, i sâm pjesnik nose muslimanski identitet, pa je očitovanje vjere na jeziku na kojem je ta vjera objavljena involvirano u njihov kod. Arapskim je jezikom ovdje istaknuta vjerska dimenzija događaja koji je povod pisanju kaside.

ZAKLJUČAK

Pjesma Mustafa-bega Atlagića spjevana u pohvalu alajbegu Ibrahim-begu historijski je izvor o događaju koji se, prema pjesnikovim stihovima, zbilo u vrijeme bosanskog namjesnika Gazi Ahmed-paše Rustempašića (naimenovan 1727. godine) u bosanskom gradu *Hlivnu*. U literaturi koja je meni bila dostupna nisam pronašla spomena o napadu Hrvata na tvrđavu Hlivno koji se u ovoj pjesmi opisuje.

Atlagićeva pjesma značajan je jezički i književni spomenik. Ona svjedoči o osmanskoturskom jeziku, bez sumnje, onih obrazovanijih ljudi u Bosni, kao i o divanskoj književnosti u ovome dijelu Osmanske države. Jedinствена je po tome što, makar kroz samo nekoliko stihova, svjedoči i o našem jeziku tog vremena. Tako ova pjesma pomaže u sagledavanju bosanskoga kulturnog miljea u osmansko doba.

U isto vrijeme Atlagićeva pjesma o Ibrahim-begu Rustempašiću odražava svjetonazor ovdašnjeg čovjeka iz prve polovine 18. stoljeća, pripadnika osmanske srednje klase, i to onoga koji je živio u zapadnoj krajini Osmanske države

⁶⁵ O citiranju Kur'ana i hadisa u stihovima divanskih pjesnika v. Fehim Nametak, *Divanska književnost Bošnjaka*, Sarajevo 1997, str. 95.

LITERATURA

- Adamović, M. (1985) *Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache*, Leiden, Brill.
- Bahtin, M. (1980) *Marksizam i filozofija jezika*, Beograd, Nolit.
- Bašagić, dr Safvet-beg, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Sarajevo.
- Bašagić-Redžepašić, Safvet Beg (Mirza Safvet) (1900) *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine* (od g. 1463 – 1850.), Sarajevo.
- Čaušević, E. (2000) "Tri katolička teksta na turskom jeziku iz Bosne i Hercegovine", u: *Trava od srca – Hrvatske Indije 2*, Zagreb, Sekcija za orijentalistiku Hrvatskoga filološkog društva i Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 145-190.
- Deny, J. (1941) *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Tercüme eden: Ali Ulvi Elöve, Istanbul.
- Filan, K. (1999) *Başeski Şevkî Molla Mustafa – Rûz-nâme – Metin, Sözlük, İnceleme*, Neobjavljena doktorska teza.
- Filan, K. (2003) "O jednom "sporadičnom" rukopisu na turskom i bosanskom jeziku", u: *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Sarajevo, 8-40.
- Filan, K. (2000) "Ortografske karakteristike ljetopisa Mula Mustafe Bašeskije", u: *Prilozi za orijentalnu filologiju* 49/1999., Sarajevo, Orijentalni institut, 19-43.
- Katnić-Bakaršić, M. (2001) *Stilistika*, Sarajevo, Naučna i univerzitetska knjiga.
- Sridhar, K. (1996) "Societal multilingualism", in: *Sociolinguistics and Language Teaching*, Edited by Sandra Lee Mc-Kay and Nancy H. Hornberger, Cambridge University Press, 47-70.
- Timurtaş, F. (1977) *Eski Türkiye Türkçesi – XV Yüzyıl. İstanbul*, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 2157.
- Uspenski, B. A. (1979) *Poetika kompozicije – Semiotika ikone*, Beograd, Nolit.
- Zlatar, B. (1978) "O nekim muslimanskim feudalnim porodicama u Bosni u XV i XVI stoljeću", u: *Prilozi*; Godina XIV, broj 14-15, Sarajevo, Institut za istoriju, 81-139.

PJESMA NA TURSKOM MUSTAFA-BEGA ATLAGIĆA
O IBRAHIM-BEGOVOJ ODBRANI LIVANJSKE TVRĐAVE
POČETKOM 18. STOLJEĆA

Sažetak

U radu se obrađuje pjesma (*kasida*) koju je na osmanskoturskom jeziku sastavio Mustafa-beg Atlagić u pohvalu *alajbegu* Ibrahim-begu. O pjesniku se zna da je pripadao bosanskoj feudalnoj porodici Atlagić iz grada Livna i da je umro oko 1740. godine. *Kasida* o Ibrahim-begu, koja je prvo predstavljana pjesničkog stvaralaštva bosanskog pjesnika Atlagića, ponudena je u transkripciji i u prijevodu na bosanski jezik, a na osnovu dva rukopisa. Jedan se rukopis pjesme nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu. Drugi se čuvao u medžmui Orijentalnog instituta u Sarajevu do 1992. godine kad je u ratnim djelstvima izgorio sa drugim rukopisnim djelima u ovoj instituciji. U

ovome je radu korištena i fotokopija tog drugog rukopisa koja je sačinjena prije rata i sačuvana u privatnom posjedu.

U analizi se obrađuje osmanskoturski jezik ove *kaside* koji ima osobine jednostavnijeg jezika divanske poezije. Analizira se i pojava preključivanja koda (*code switching*) postignuta navođenjem tuđih (a ne pjesnikovih) riječi na lokalnom jeziku, te pojava miješanja koda (*code mixing*). Kratke rečenice na arapskom jeziku (jedna od njih je preuzeta iz Kur'an) ocijenjene su kao očitovanje vjere lika u čiji su govor integrirane.

MUSTAFA-BEY ATLAGIĆ'S POEM IN TURKISH
ABOUT IBRAHIM-BEY'S DEFENCE OF THE LIVNO FORTRESS IN
THE EARLY 18TH CENTURY

Summary

The paper discusses a poem (*qasida*) written in the Ottoman-Turkish language by Mustafa-bey Atlagić in praise of the *alaybey* Ibrahim-bey. We know that the poet came from the Bosnian feudal family Atlagić from the town of Livno and that he died in about 1740. The *Qasida* about Ibrahim-bey, which is the first presentation of the poetic opus of the Bosnian poet Atlagić, has been offered in transcription and translation into the Bosnian language on the basis of two manuscripts. One of the manuscripts is kept at the Gazi Husrev-bey Library in Sarajevo. The other was kept in the collection – mağmū'a of the Institute of Oriental Studies in Sarajevo until 1992, when it burnt out in the war actions along with the rest of the manuscripts in that institution. In this paper, we also used the photocopy of that other manuscript made before the war and saved in a private possession.

The paper analyses the Ottoman-Turkish language of this *qasida* which has the characteristics of the simpler language of divan poetry. It also analyses the occurrence of *code switching* achieved by quoting the words of others (not the poet's) in the local language, and the occurrence of *code mixing*. Short sentences in the Arabic language (one of them was taken over from the Qur'an) have been rated as the manifestation of the faith of the character in whose speech they are integrated.